

РЕЛІГІЄЗНАВЧІ СТУДІЇ

DOI 10.33930/ed.2019.5007.24(6)-7

УДК 1:[37.01+304.2]

ФІЛОСОФСЬКЕ ПІДГРУНТЯ РЕЛІГІЄЗНАЧОЇ ОСВІТИ

PHILOSOPHICAL BACKGROUND OF RELIGIOUS STUDIES

В. С. Фуркало

Актуальність теми дослідження. У статті в рамках культурознавчого дискурсу комплексно аналізуються особливості філософського базису релігієзнавчої освіти.

Постановка проблеми. Встановлено, що філософсько-ціннісний компонент релігієзнавчої освіти передбачає різні форми співробітництва держави, освітніх закладів і церкви у реалізації освітніх завдань з формування релігієзнавчої компетентності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед вітчизняних авторів, які спеціально і фахово досліджували проблематику релігієзнавчої освіти, слід назвати таких як В. О. Балух, В. Ю. Лешан, Ю. А. Назаренко, Й. Ю. Сележан, О. А. Тимчик. Серед наукових публікацій, що побачили світ протягом 2017-2019 рр. в галузі релігієзнавства, слід виділити розвідки таких авторів як О. В. Лісовий, О. М. Єременко, О. О. Смоліна, В. В. Співак.

Постановка завдання. Виходячи із вищевказаного, метою цієї статті є спроба комплексного аналізу філософських засад, принципів і загального підґрунтя релігієзнавчої освіти. Об'єктом дослідження виступає релігієзнавча освіта. Відповідним чином, предметом дослідження є філософські засади релігієзнавчої освіти.

Виклад основного матеріалу. Досягнення правильного співвідношення релігієзнавчої та релігійної освіти можливе за умов інтеграції

Urgency of the research. In the article within the framework of cultural studies discourse the peculiarities of the philosophical basis of religious studies are comprehensively analyzed.

Target setting. It has been established that the philosophical and value component of religious studies provides for different forms of interaction between the State, educational institutions and the Church in the implementation of educational tasks for the formation of the competence of religious studies.

Actual scientific researches and issues analysis. Among the domestic authors who specially and professionally researched the problems of religious studies, we should mention V. O. Balukh, V. Yu. Leshan, Yu. A. Nazarenko, I. Yu. Selezhan, O. A. Tymchuk. Among the scientific publications that have been published between 2017 and 2019, there are the following. In the field of religious studies, it is necessary to highlight the studies of such authors as O. V. Lisovy, O. M. Yeremenko, O. O. Smolina, V. V. Spivak.

The research objective. Based on the above, the research objective is to attempt a comprehensively analysis of the philosophical foundations, principles and general backgrounds of religious studies. The object of the study is religious studies. Accordingly, the subject of the research is the philosophical principles of religious studies.

The statement of basic materials. Achievement of the right ratio of religious studies and religious education is possible under the

ментальних цінностей індивідумів й соціумів, а також поступового формування єдиного ментального простору цивілізації. Встановлено, що філософське підґрунтя релігієзнавчої освіти полягає у тому, що вона спроможна: визначити й сформувати правильні світоглядні позиції відносно релігії; запропонувати особистості систему установок, яка виключає негативні коливання у ході пошуку відповідного світогляду; регламентувати чітко визначені аксіологічні позиції у поліваріантності морального вибору. Крім того, філософське підґрунтя релігієзнавчої освіти має сприяти узгодженню змісту цієї освіти із особистими поглядами на релігію студента. В основі цього підґрунтя повинна знаходитися позиція стосовно того, що релігієзнавство має не нав'язувати молоді певний погляд на релігії світу, а запропонувати обсяг об'єктивно виважених знань про релігійний світогляд.

Висновки. Можна прийти до таких висновків у контексті проблематики цього дослідження: проводячи обґрунтування потреби у філософському компоненті релігієзнавчої освіти, важливо, що це вимагає різних форм співробітництва держави, освітніх закладів і церкви у реалізації освітніх завдань з формування релігієзнавчої компетентності; розглядаючи проблему філософської компоненти взаємин релігієзнавчої та релігійної освіти, необхідно зазначити, що досягнення їх вірного і наукового співвідношення має забезпечити інтеграцію ментальних (психічних) цінностей індивідумів й соціумів, а також поступовому формуванню єдиного ментального простору цивілізації.

Ключові слова: філософія, освіта, освітні заклади, релігія, релігієзнавство, світогляд, підґрунтя, цінності, мораль, моральність, особистість, установки

condition of integration of mental values of individuals and societies, as well as the gradual formation of a single mental space of civilization. It has been established that the philosophical basis of religious studies is that it can: define and form the correct worldview positions regarding religion; offer the person a system of attitudes that excludes negative fluctuations in the search for an appropriate worldview; regulate the axiological positions in the multi-variance of moral choice. In addition, the philosophical basis of religious studies should help to harmonize the content of this education with personal views on the student's religion. This basis should be grounded in the position that religious studies should not impose a certain view of the religions of the world on young people, but should offer a volume of objectively balanced knowledge of religious world view.

Conclusions. We can come to the following conclusions in the context of the problems of the present research: substantiating the need for the philosophical component of theological education, it is important that it requires various forms of cooperation between the state, educational institutions and the church in the implementation of educational tasks to form theological competence; considering the problem of the philosophical component of the relationship between religious studies and religious education, it should be noted that the achievement of their correct and scientific relationship should ensure the integration of mental (mental) values of individuals and societies, as well as the gradual formation of a single mental space of civilization.

Keywords: philosophy, education, educational institutions, religion, religious studies, outlook, basis, values, morals, morality, personality, installations.

Постановка проблеми. Динаміка перетворень різних сегментів культурного розвитку у нашій країні супроводжується значною трансформацією у сфері освіти, в тому числі релігієзнавчої. Зокрема, для нинішнього стану її еволюції притаманне зростання уваги до сфер формування філософсько-ціннісних орієнтацій молоді, особливо студентської.

Відповідно до завдань осучаснення української релігієзнавчої освіти перед нею ставиться мета формувати не просто сукупність знань, а багатофункціональні, базові надпредметні компетенції. Цей підхід динамічно формується упродовж останніх років у західному й вітчизняному освітніх просторах. У повній мірі вказане також стосується релігієзнавчої освіти [9, с. 135]. У рамках вивчення релігієзнавства на перший план має виступати філософський контекст, що передбачає використання знань, отриманих у ході освоєння вказаного предмету, для формування відповідних соціальних ролей людини і громадянина.

При цьому принципово вказати про важливу відмінність між релігієзнавчою та релігійною освітою України. У той час як релігієзнавча освіта націлена на формування наукового і філософського світогляду про сукупність релігій світу, релігійна освіта представляє собою насамперед духовний універсум, що існує вже багато століть і використовує віру людини в якості комплексного духовного орієнтиру. Адже саме у рамках релігійної освіти вже багато сторічч тому назад були дані відповіді на більшість питань духовного розвитку суспільства. Як окремий напрям релігійної освіти виокремлюється богословська освіта, що опікується фаховою підготовкою служителів релігійних структур, спеціалістів у сфері богослов'я, викладачів богословських дисциплін для духовних навчальних установ різних форм і значення.

Водночас релігієзнавча освіта намагається трансформувати концепт, запропонований більшою мірою в філософсько-ціннісному вимірі.

Говорячи про істотний зв'язок даної дослідницької проблеми із важливими науковими та практичними завданнями, слід вказати, що проблематика філософських засад релігієзнавчої освіти перебуває на стику багатьох наукових дисциплін – власне філософії, релігієзнавства, а також культурології, педагогіки, соціології, історії тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Серед вітчизняних авторів, які спеціально і професійно досліджували проблематику релігієзнавчої освіти, слід назвати таких як В. О. Балух [1], В. Ю. Лешан [6], Ю. А. Назаренко [7], Й. Ю. Сележан [13], О. А. Тимчик [14].

Серед наукових публікацій, що побачили світ протягом 2017-2019 рр. в галузі релігієзнавства, слід виділити розвідки таких авторів як О. В. Лісовий [11], О. М. Єременко, О. О. Смоліна [12], В. В. Співак.

Віддаючи належне вже проведеним дослідженням і науковим розвідкам, слід водночас вказати про присутність значного числа “білих плям” у питанні саме наукового узагальнення інформації про філософське підґрунтя освіти у релігієзнавчій сфері.

Виходячи із вищевказаного, метою цієї статті є спроба комплексного аналізу філософських засад, принципів і загального підґрунтя релігієзнавчої освіти.

Об'єктом дослідження виступає релігієзнавча освіта. Відповідним чином, **предметом** дослідження є філософські засади релігієзнавчої освіти.

Під час дослідження використовувався широкий спектр наукових *методів* – як загальнонаукових, так і міждисциплінарних, а також спеціальних. Взявши за основу системний підхід до вивчення ролі філософії у релігієзнавчій освіті, активно використовувалися методи аналізу й синтезу. Водночас були застосовані історико-описовий, формально-стильовий та компаративістський методи, які використовувалися відповідно для розгляду еволюції філософського значення релігієзнавчої освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Мультидисциплінарний контекст релігієзнавчої освіти передбачає відповідний високий фаховий рівень педагогів [7, с. 75]. Це є необхідним з огляду на те, що релігієзнавча освіта поєднує такі функції:

- 1) формування знань про сутність релігій та відповідних професійних груп (зокрема віруючих релігійної громади та священнослужителів-фахівців) [2];
- 2) створення ціннісних засад ставлення особистості до релігій світу;
- 3) соціалізація й розвиток особистості у релігійному контексті, в т.ч. у контексті етичних цінностей [10, с. 16].

Під час встановлення адекватних взаємин між релігійними структурами й державою, віруючою й атеїстичною компонентами громадянського суспільства, важливим є виявлення універсальних філософських форм оптимальної взаємодії світського й релігійного виховання та освіти. Найбільш гостро ця проблема в Україні формується із середини 90-х рр. ХХ століття у зв'язку із початком функціонування у нашій країні багатьох суспільних і політичних рухів, які виступали із вимогами обов'язкового релігійного виховання дітей, а також викладання засад релігії у закладах середньої освіти з військово-професійною спрямованістю навчання і виховання [13, с. 57].

Основним завданням функціонування установ, де здійснюється релігієзнавча освіта, є формування наукового і філософського світогляду відносно значення релігії для людської особистості. Виконання даної мети значною мірою залежить від показників фахової майстерності, професійної підготовки й моральних якостей викладачів релігієзнавства.

Курс релігієзнавства крім професійного самовизначення людини також має сприяти вибору певного способу життя, а також життєвої позиції. Оскільки розуміння релігії обумовлене значною мірою системою ірраціональних спонукань, етичних і моральних поглядів, а також психологічних установок людини. Саме тому, від кваліфікації викладачів релігієзнавства, рівня їх теоретичного базису й передання знань залежить міра результативності релігієзнавчої освіти, успішність студентів в освоєнні предмету [3, с. 33].

Вивчаючи проблему філософського співвідношення світського й власне релігійного компонентів у рамках релігієзнавчої освіти, важливо наголосити, що забезпечення їх доцільного співвідношення повинно сприяти поєднанню ментальних аксіологічних установок людини і суспільства [11, с. 55]. При цьому релігієзнавча освіта повинна забезпечити розв'язання завдання цивілізаційного масштабу, а саме: повернути людям

віру у моральні ідеали й цінності, підвести кожную особистість до розуміння й внутрішнього прийняття сенсу й змісту людського життя, вказати їй шлях для досягнення особистісних життєвих устремлінь. Звичайно, що для цього людина має отримати знання про певну сукупність релігійних установок.

Релігієзнавча компонента в освітньому процесі сприяє наближенню особистості до комплексного розуміння світу з опертям не лише на розум, але й на весь інтелектуальний потенціал людини, важливою складовою якого безсумнівно є релігійні почуття. Відповідно до філософсько-ціннісних установок, фахова релігієзнавча освіта спроможна [5; 8]:

- 1) окреслити й сприяти формуванню правильних рамок поведінки;
- 2) запропонувати особистості комплекс установок, який виключає негативні коливання у пошуку відповідного світогляду;
- 3) регламентувати певні, чітко позначені цінності у поліваріантності морального вибору, при цьому не залучаючи людину до число віруючих, з відмовою від прозелітизму.

Молоді покоління громадян, не маючи знань про світові релігії та їх значення в історичному процесу, не володіючи необхідним досвідом співіснування різних конфесій і вірувань, скоріше за все будуть неспроможні підтримувати й відтворювати власну національну культуру. Це вірно, оскільки попри секуляризацію у більшості держав світу, в тому числі і в Україні, релігійна сфера продовжує лишатися основою у розвитку різних цивілізацій, забезпечуючи істотний вплив на їхню моральну й культурну сутність і визначаючи національну психологію. У цьому контексті особливо важливо вказати на цивілізацію країн мусульманського світу, де без знання засад ісламу неможливим є розуміння того, що взагалі відбувається у цьому величезному субрегіоні (Близький і Середній Схід, Північна Африка).

Релігієзнавча освіта має протистояти таким негативним чинникам: зневазі релігійним фактором у всіх сферах життя суспільства; ідеологічній порожнечі та пропаганді неетичних і позаморальних цінностей; ідеологіям релігійного екстремізму та деструктивних ідей.

Кризові явища у сучасній освіті пов'язані з тим, що освітній процес багато у чому позбавлений дотримання історичної наступності поколінь, що також знаходить відображення й у викладанні релігієзнавства, що забезпечується викладанням релігійної культури. Тому студентська молодь виявляється дезорієнтованою у виборі своєї системи знань про релігію і відповідних філософських цінностей.

Важливо, що релігієзначний компонент в освітньому процесі (за умови відсутності його антагонізму з теоретичним і практичним пізнанням) забезпечує наближення людини до найбільш цілісного розуміння релігій з опорою не тільки на розум, але й на всі інтелектуальні здатності людини, до яких зокрема відноситься і віра [4].

Доцільно також зазначити і про залежність релігієзнавчої освіти від позиції держави, від того, наскільки вона ефективно сприяє розвитку відповідних релігієзнавчих інститутів освіти. У цьому контексті державні інституції можуть зайняти три позиції:

– усунення від релігійного життя. Це негативно впливає на релігійні процеси, оскільки відсутня координуюча роль держави, що не дозволяє різним релігійним громадам отримати “монопольне” становище.

Крім того, з огляду на відсутність контролю, багато релігійних організацій починає діяти поза правовим полем, що звичайно не сприяє гуманізації релігійного життя;

- контроль за духовним життям і зайняття позицій на боці якоїсь одної церкви. Це трапляється тоді, коли держава підтримує насамперед одну церкву, неформально обмежуючи діяльність інших. Подекуди це обмеження носить і формальний характер, як це трапляється у багатьох країнах ісламського світу. Така позиція формує монополізм панівної церкви, і вона займає домінуюче становище, пригнічуючи інші віровчення і не даючи розвиватися альтернативним поглядам у суспільстві і на рівні кожного індивідуума зокрема;

- збалансована релігійна політика, що є оптимальним з точки зору гуманізації релігійної сфери. Держава дає можливість вільно розвиватися всім церквам, обмежуючи й забороняючи лише ті, які небезпечні для суспільства, несуть явний деструктив або являються відверто тоталітарними сектами. Натомість іншим церквам і особам-прихожанам надається свобода діяльності, звичайно за умови обережного контролю за ситуацією та управління відповідною інформаційною політикою.

Звісно, що лише остання з вказаних позицій справді сприяє цивілізованому розвитку інституцій релігієзнавчої освіти.

Філософський контекст вивчення єдності релігії й моралі у рамках релігієзнавчої освіти полягає, зокрема, у наступному:

- і релігія, і мораль являють собою базові загальноісторичні цінності;

- спираючись на власні функції й використовуючи свою методологічну базу, релігія й мораль виконують однакові за кінцевими завданнями ціннісні, комунікативні та навчально-виховні функції;

- релігія й мораль є базовими компонентами духовної культури суспільства, що представляє єдність усіх різновидів духовного освоєння навколишнього світу, засіб суспільної діяльності, що пов'язаний зі створенням духовних цінностей і забезпечення відповідних потреб людей;

- релігія, як і мораль, репрезентує відповідні форми особистісної й суспільної свідомості.

Загалом, розглядаючи проблемні питання ефективності філософського підґрунтя релігієзнавчої освіти, слід зазначити, що достатньо проблемним аспектом є вбудовування філософського світогляду в освітню систему нашої країни.

Висновки з даного дослідження. Підсумовуючи вищевказане, можна прийти до таких висновків у контексті проблематики цього дослідження:

- проводячи обґрунтування потреби у філософському компоненті релігієзнавчої освіти, важливо, що це вимагає різних форм співробітництва держави, освітніх закладів і церкви у реалізації освітніх завдань з формування релігієзнавчої компетентності;

- розглядаючи проблему філософської компоненти взаємин релігієзнавчої та релігійної освіти, необхідно зазначити, що досягнення їх вірного і наукового співвідношення має забезпечити інтеграцію ментальних (психічних) цінностей індивідуумів й соціумів, а також поступовому формуванню єдиного ментального простору цивілізації;

- філософське підґрунтя релігієзнавчої освіти полягає у тому, що

вона спроможна: 1) визначити й сформувати правильні світоглядні рамки відносно релігії; 2) запропонувати особистості систему установок, яка виключає негативні коливання у ході пошуку відповідного світогляду; 3) регламентувати чітко визначені аксіологічні позиції у поліваріантності морального вибору (при цьому, не залучаючи людину до числа віруючих);

– оскільки в Україні система релігієзнавчої освіти знаходиться на складному етапі трансформації, актуальним є вироблення її відповідного філософського базису. Курс академічного релігієзнавства має будуватися на принципах толерантності гуманізму й забезпечення дотримання принципів свободи совісті. Як державні, так і приватні навчальні заклади з одного боку повинні мати право вибору при вивченні курсів релігієзнавства, а з іншого – мають забезпечувати такий рівень релігієзнавчої освіти, який би відповідав відповідним загальнонаціональним стандартам;

– філософське підґрунтя релігієзнавчої освіти має, зокрема, сприяти узгодженню змісту цієї освіти із особистими поглядами на релігію студента (власне з його вірою). В основі цього підґрунтя – вивірена позиція стосовно того, що релігієзнавство має не нав'язувати молоді певний погляд на релігії світу, а запропонувати обсяг об'єктивно виважених знань про релігійний світогляд. Слід при цьому враховувати не лише міжнародні правові документи у сфері релігії, але й той об'єктивний правовий факт, що церква у нашій країні відокремлена від держави і школи.

Означена тема має значні **перспективи для подальших досліджень**, якими, на нашу думку, є такі: порівняльний аналіз філософського змісту релігієзнавчої освіти в Україні й закордоном; виявлення майбутніх філософсько-ціннісних орієнтирів у вивченні релігієзнавства; оцінка співвідношення релігієзнавчої та богословської освіти у різних країнах та регіонах світу (християнство, мусульманство, буддизм тощо).

Список використаних джерел:

1. Балух, ВО & Лешан, ВЮ 2003. 'Педагогічна практика з релігієзнавства'. Методичні поради, Чернівці: *Рута*.
2. Заздравнов, АП 2007. 'Релігієзнавство'. Навч. посіб. для студентів заочної форми навчання, Харків: *ХНАУ*.
3. Кондратик, ЛЙ 2004. 'Українське релігієзнавство доби національного відродження', Луцьк : *Надстир'я*.
4. Костикова, МН 1999. 'К вопросу о новейшей истории профессионального религиозного образования', *Государство, религия, церковь в России и за рубежом*, №3, с. 26-35.
5. Космій, ОМ 2014. 'Релігієзнавство'. Навч.-метод. Комплекс, Київ: *Інститут Кримінально-виконавчої служби*.
6. Лешан, ВЮ 2000. 'Педагогічна практика з релігієзнавства'. Методичні поради. Чернівці : *Рута*.
7. Назаренко, ЮА 2017. 'Аксіологія релігійно-освітнього дискурсу'. Дисертація кандидата наук, *Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова*, Київ.
8. Назаренко, ЮА 2016. 'Духовно-релігійні цінності в світському освітньому просторі України: історичний аспект (Релігія і освіта в Україні: історичний аспект)', *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Філософія*, Вип. 46(2), с. 73-84.
9. Петронговський, РР & Якухно, П 2003. 'Релігієзнавство', Житомир : *Полісся*.

10. Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України 2014. 'Політичні механізми формування громадянської ідентичності в сучасному українському суспільстві', Київ : *НАН України*.
11. Лісовий, ОВ (ред.), 2018. 'Релігієзнавство', Чернігів : *Академія ДПтС*.
12. Єременко, ОМ & Смоліна, ОО (ред.), 2017. 'Релігієзнавство: історія та теорія релігій', Сєвєродонецьк: *Вид-во СНУ ім В. Даля*.
13. Сележан, ЙЮ 2003. 'Академічне релігієзнавство'. Метод. реком. до вивч. курсу. Чернівці: *Рута*.
14. Тимчик, ОА 2001. 'Релігієзнавство в професійній підготовці студентів педагогічного коледжу'. Дисертація кандидат наук, *Ін-т педагогіки і психології проф. освіти АПН України*, Київ.

References:

1. Baluh, VO & Leshan, VYu 2003. 'Pedagogichna praktika z religiyevnavstva (Pedagogical Practice in Religious Studies)'. Metodichni poradi, Chernivci: *Ruta*.
2. Zazdravnov, AP 2007. 'Religiyeznavstvo (Religious Studies)'. Navch. posib. dlya studentiv zaochnoyi formi navchannya, Harkiv: *HNAU*.
3. Kondratik, LJ 2004. 'Ukrayinske religiyevnavstvo dobi nacionalnogo vidrozhennya (Ukrainian Religious Studies of the National Revival)', Luck: *Nadstir'ya*.
4. Kostikova, MN 1999. 'K voprosu o novejshej istorii professionalnogo religioznogo obrazovaniya (On the Issue of the Recent History of Professional Religious Education)', *Gosudarstvo, religiya, cerkov v Rossii i za rubezhom*, №3, s. 26-35.
5. Kosmij, OM 2014. 'Religiyeznavstvo (Religious Studies)'. Navch.-metod. kompleks, Kiyiv: *Institut Kriminalno-vikonavchoyi sluzhbi*.
6. Leshan, VYu 2000. 'Pedagogichna praktika z religiyevnavstva (Pedagogical Practice in Religious Studies)'. Metodichni poradi. Chernivci: *Ruta*.
7. Nazarenko, YuA 2017. 'Aksiologiya religijno-osvitnogo diskursu (Axiology of Religious and Educational Discourse)'. Disertaciya kandidata nauk, *Nac. ped. un-t im. M. P. Dragomanova*, Kiyiv.
8. Nazarenko, YuA 2016. 'Duhovno-religijni cinnosti v svitskomu osvitnomu prostori Ukrayini: istorichnij aspekt (Religiya i osvita v Ukrayini: istorichnij aspekt) (Spiritual and Religious Values in the Secular Educational Space of Ukraine: Historical Aspect (Religion and Education in Ukraine: Historical Aspect))', *Visnik Harkivskogo nacionalnogo pedagogichnogo universitetu imeni G. S. Skovorodi. Filosofiya*, Vip. 46(2), s. 73-84.
9. Petrongovskij, RR & Yakuhno, II 2003. 'Religiyeznavstvo (Religious Studies)', Zhitomir : *Polissya*.
10. Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України 2014. 'Politichni mehanizmi formuvannya gromadyanskoyi identichnosti v suchasnomu ukrayinskomu suspilstvi (Political Mechanisms of Formation of Civic Identity in Modern Ukrainian Society)', Kiyiv : *NAN Ukrayini*.
11. Lisovij, OV (ред.), 2018. 'Religiyeznavstvo (Religious Studies)', Chernigiv : *Akademiya DPtS*.
12. Yeremenko, OM & Smolina, OO (red.), 2017. 'Religiyeznavstvo: istoriya ta teoriya religij (Religious Studies: History and Theory of Religions)', Syevyerodoneck: *Vid-vo SNU im V. Dalya*.
13. Selezhan, JYu 2003. 'Akademichne religiyevnavstvo (Academic Religious Studies: Guidelines for the Course)'. Metod. rekom. do vivch. kursu. Chernivci: *Ruta*.
14. Timchik, OA 2001. 'Religiyeznavstvo v profesijnij pidgotovci studentiv pedagogichnogo koledzhu (Religious Studies in the Professional Training of Students of the Pedagogical College)'. Disertaciya kandidat nauk, *In-t pedagogiki i psihologiji prof. osviti APN Ukrayini*, Kiyiv.